

פרופ' נדב ספרן

התגברות המסע ל"סוציאליזציה" של קע"מ הריהי שוב צעד דרמטי חדש של עבד-אנינאצר, אשר עורר פרשנים באשר הם לנסות לאמוד את המניעים ומגמת-היסוד של המשטר בראשו הוא עומד. ככל שיכולתי לסכם, דומה כי הדיעות לגבי משמעות צעדו האחרון הזה של עבד-אנינאצר מתגבשות עד כה לשלוש עמדות.

כפי ששכיח במסיבות מעין אלה, מבליטה אמנם כל אחת ואחת משלוש העמדות בחינה הראויה לתשומת-לב; אולם כל שלוש ההשקפות הללו, בנפרד או במצורף, אין בהן, לדעתי, כדי מענה שלם ומשביע-רצון לשאלה אותה הן באות להביא. היר, ברצוני, להציע איפוא תשובה אלטרנטיבית משלי: אחת מנקודות-התורפה של שלוש העמדות שהזכרנו (אגב, נקודת-התורפה המצויה במרבית העבודות על המזרח-התיכון), היא היעדר מסגרת-התיחסות קבועה: היעדר מסגרת-מושגית לגבי כלל בעיות-היסוד של מדינות ערב ותנאיהן; מסגרת, שיהא בה כדי לזרוע אור על ההתרחשויות בארצות אלה. בהיעדר מסגרת כללית כזאת, קשה מאוד לקבוע אם פירוש הניתן למאורע מסוים כלשהו הנו פירוש נכון. הדבר משול במידת-מה לנסיון לאמוד את מהלכה ותוצאתה של מלחמה מתוך מהלכן ותוצאותיהן של מערכות מסוימות בה, מבלי שיהיה מושג מוקדם לגבי התמונה-האסטרטגית-הבסיסית. אמנם, אף מושג זה עצמו, מהי תמונת-היסוד האסטרטגית, עשוי להיות מוטעה; אך-מפקד-בכיר, היראה את עצמו בשל כך פטור מחובת הערכות אסטרטגיות?

לפחות ביחס לעמדה השנייה עשוי הקורא-לתהות, מה טעם

עלי עמדה אחת נוטים להטיל-ספק במפנה אל "מאבק מעמדות" במצרים ורואים בכך מסך-עשן גרידא, שתכ-ליתו להאפיל על הנסיגה החמורה-שנגזרה עליו בסוריה. העמדה האחרת דומה בעיקרה לראשונה, אולם היא "עמ' קנית", ופחות פשטנית. הטיעון של בעלי עמדה זו הוא שהמשטר המצרי הנו טוטליטרי, במלוא משמעותו של מושג זה, וכי מטבעם של משטרים טוטליטריים שלא להודות לעור-לם במשגים חמורים ובאחריות לכשלונות. משטרים כאלה חולים תמיד. את הקולר במיעוט שטני, בוגדני ואנוכי, המצוי במדינה גופא ופועל יד-ביד עם האויבים רכי-העצמה של העם והמשטר בחוץ-לארץ. מיעוט מעין זה נמצא לו לעבד-אנינאצר ב"שוכני הארמונות הריאקציוניים" אשר הקנו כבר יכול לאימפריאליזם את בסיס-הפעולה והמחסה האחרונים שלו. בעלי העמדה השלישית נמנעים מהגיבוי המשתמע מתוך שתי העמדות האחרות — וטוענים בפשטות כי משנחסם עבד-אנינאצר חסימה מכרעת וסופית בהתקדמותו בנתיב ה"פאן-ערביות", נוכח כי אכן שאיפה זו אינה ניתנת להגשמה והפנה את מרצו הלא-מועט לתחום מבטיח יותר (או, למצער, הניתן יותר לפיקוחו): תחום הרפורמה הפנימית.

קבעתי שכל שלוש העמדות לוקות בחוסר מסגרת-התיחסות בסיסית. אולם השימוש במסגרת-ההתיחסות של הטוטליטריות, כפי שנוקטים בה בעלי עמדה זו, מטעה הוא — וזאת גם אלמלא היתה מסגרת-התיחסות זו עצמה מושתתת על יסודות רעועים. „התיאוריה הכללית של הטוטליטריות“ כפי שהיא מכונה, פותחה לפני ששבע שנים עלידי שני פרופסורים מאוניברסיטת הארברד בארה"ב — ק. ג. פרידריך ו. ר. ברנז'אונסקי — על יסוד חומר שנשאב בראש-וראשונה מתולדות גרמניה הנאצית ורוסיה הסובייטית. אחרי דיון ארוך, מנסחים המחברים שבע אבני-בוחן פורמליות, כגון: מפלגה יחידה; אידיאלוגיה מקפת יחידה, שרואים בה מענה שלא-ישגה-לעולם לכל שאלה ושאלה; נושא-סמכות מוכר, שבידו מופקדים עיקרי-התורה; מונופולין על אמצעי החינוך והאינפורמציה; וכן הלאה. מציאותם של עיקרים אלו במשטר מביאה להגדרתו כ„טוטליטרי“.

לא זה המקום לביקורת על אשיותיה של תיאוריה זו המיוסדת יותר על הברקות-טיעון שונות מאשר על הנוהל המדעי. על כל פנים, המחברים עצמם מטעימים כי יש לראות מער-כת-שלטון בתור „טוטליטרית“, ויש לצפות כי התנהגותה תהא בהתאם לכך, רק כשמצויות בה כל שבע אבני-הבוחן אשר מנו.

ברור בהחלט כי לא כך הדבר במצרים כיום. המשטר המצרי כבר ניסה, למשל, פעמים אחדות להקים מפלגה יחידה לפי המתכונת הסובייטית — אך ללא הצלחה. אשר לאידיאלוגיה, יודעים אנו היטב שהמשטר במצרים, בצורתו הנוכחית, קם זמן ארוך לפני שבאו בזמן האחרון המאמצים המגושמים-קמעה לנסח פילוסופיה של „חברה דמוקרטית-סוציאליסטית-שיתופית“. הנסיון להסביר את פעולתו של עבד-אנאצר על-ידי התיחסות לטיבו הטוטליטרי של משטרו אינו אלא החל-פת סיבה במסובב. הסבר זה הוא לאמתו של דבר נסיון — מובטחני, מבלי שבעליו יחושו בכך — להסיק על אופי המשטר מתוך אותן עובדות עצמן שאופי זה גופו נועד לשמש להן הסבר.

נוסף להיעדר מסגרת-התיחסות בסיסית — ובמקצת אף בשל היעדרה — משותפת לכל שלוש העמדות נקודת-תורפה אחת רת: אין הן רואות קשר הגיוני בין טיב הפעולה, אליה פנתה ממשלת מצרים, לבין הכשלון בסוריה. לפי ההשקפה הראשונה — נעוץ הקשר היחיד בכך שמן-הצורך היה לעשות דבר-מה „מרעיש“ כדי להסיח את הדעת מהכשלון; ולכך מוסיפה ההשקפה השנייה, כי „דבר-מה“ זה, צריך היה להיות קשור באויב — ואין זה חשוב ביותר מיהו אויב זה — שעליו ניתן להטיל את האחריות לכשלון.

קשר במקצת הדוק יותר משתמע מן ההשקפה השלישית; שכן זו רואה את המפנה אל רפורמה פנימית כתוצאת הכשר-לון של המדיניות ה„פאן-ערבית“, שעל פסיה העלה עצמו המשטר.

אך גם השקפה זו אינה רואה קשר הגיוני מחייב בין טיבו של הכשלון ובין טיב הפעולה אליה נפנה המשטר המצרי לכאורה, יכול היה כשלונה המכריע של הפאן-ערביות עקב פרישתה של סוריה מקע"מ להוליך באותה מידה לידי מעבר אל „פאן-אפריקאיות“, אל מגמה „פרעזנית“ או אל מגמה

שעיקרה חתירה לאיחוד עמק-הנילוס; כל המגמות הללו — ישנה בהן מידת-מה של „הגיון“, מבחינתה של מצרים. מדוע בא דוקא מפנה אל „סוציאליזציה“? מדוע בא דגש רב על מאבק מעמדות? לכך אין הסבר באף אחת מהעמדות. הרי לא יתכן כי לא ניתן היה להתקין מסך-עשן אחר, לגלות שעירים-לעזאזל אחרים, לחשוב על נתיב אחר?

נוסף לנקודות-תורפה יסודיות אלה, מערבבות שלוש הגישות הללו כולן מוקדם במאוחר בסדר האירועים. המפנה ל„סוציאליזציה“ אינו אמצעי שהחלו נוקטים בו זה-עתה, אחרי הכשלון בסוריה.

מפנה זה החל לכל הפחות לפני שנה או אף קודם-לכן, ולבש אופי קיצוני כבר בצוים של חודש יולי, שקדמו בחודשיים לפרישת סוריה — ובמידה רבה מאוד אף החישו אותה. ההתרחשויות במצרים כיום הן, איפוא, בגדר התגברות הקצב, סילוק התאפקויות, אימוץ מבחר-מלים גלוי יותר; כשכל אלה מהווים החשך לפעולות שהחלו מכבר — ולא תחילת נתיב חדש-בתכלית.

איני הפץ שביקורתי על העמדות הנזכרות תוכן כשלילתן הנחרצת. רצוני להטעים ביחוד כי משוכנע אני שעבד-אנז נאצר ודאי שחש צורך דוחק ורב להטיל על מישהו את האשם על כשלוננו בסוריה ולהסיח את הדעת מכשלון זה; וזאת, ביחוד כשדומה כי ישנה עדות-מה לכך שהוא אישית טיפל במצב שלא-כהלכה, בניגוד לעצת כמה מעוזריו החשודים בים ביותר. מרחיק אני לכת אף יותר ואומר כי ההתקוטטות הפנימית בקרב הכת השלטת סביב חלוקת נטל האשמה עשויה לזעזע את אשיות המשטר. אלא שביקורתי על שלוש העמדות היא זו שהן גורסות כי הטיעונים הכלולים בהן הם הגורמים הראשיים המסבירים את האמצעים שנקטו אחר התפרקות קע"מ — בעוד שלדעתי הנם גורמים משניים בלבד. וכפי שיוחזר להלן, אין זה הבדל אקדמי גרידא. הבדלי גישה אלה מביאים להערכה שונה מאוד לגבי המאורעות שיש לצפות להם במצרים עצמה ובאיזור כולו; ועל-כן — אף להבדל-יסוד באומדן קוי המדיניות בהם יש לנקוט.

תוך ביקורת זו על שלוש העמדות הנזכרות יתכן כבר הסיק הקורא מהן הנקודות הראשיות בגישה האלטרנטיבית שרצוני להציעה. אף-על-פי-כן, כדי להקל על הצגת הדברים, כדאי אולי להקדים ולנסח בקצרה נקודות אלה בצורת תיזות, בטרם נבוא לפרט את הביסוס להן. טיעוני הוא כי הכשלון בסוריה רחוק מהיות אות לסיומה של מגמת הפאן-ערביות של המשטר המצרי, כפי שגורסת במפורש עמדה אחת וכפי שמשתמע משתי האחרות. אדרבא, אות הוא לאמת-של-דבר לתחילת שלב חדש, ומגובר-בהרבה, בתסיסה הפאן-ערבית. התגברות הקצב של המהפכה החברתית במצרים רחוקה מלהיות, ביסודה, אלתור הקשור ברצון להסיח-את-הדעת, או בצורך-הטבעי-בעצם-טיבו של המשטר המצרי למצוא, שעירים-לעזאזל לכשלוננו בסוריה. אדרבא, תופעה זו מושרשת עמוק במבנה הנפשי ובמאויי שליטי מצרים הנוכחיים. ולבסוף, טענתי היא שהעיתוי של התגברות-קצב זו רחוק מלהיות קשור באקראי-בלבד לפרישת סוריה; אדרבא, קשור הוא קשר סיבתי ואורגני במאורע זה.

הסיבה שבגללה סבור הנני כי המשטר השולט בקהיר עשוי להדגיש עוד יותר את סממת הפאן-ערביות — נעוצה בכך שהפאן-ערביות אינה לגבי המשטר המצרי רק בגדר קור מדיני, אשר — משיתגלה כבלתי-מציאותי — ניתן יהיה לוותר עליו. לגבי המשטר המצרי הנוכחי הפאן-ערביות היא בבחינת המשען העיקרי — ואולי אף הבסיסי-ביותר — בחיי החברה המצרית של היום, על אף העובדה שמצרים החלה הולכת בשביל זה לפני כשבע שנים בלבד.

על מנת ללבן לעצמנו תופעה זו, יש לסטות לרגע מן הנושא הישיר — ולברר כמה מושגים פוליטיים-חברתיים כלליים, אשר יש בהם ענין למי שרוצה להבין את עובדות-היסוד במצבה של מצרים כיום, ואת יריעתה המדינית-האסטרטגית הכוללת.

החל משלהי המאה השבע-עשרה ועד לתחילת המאה התשע-עשרה רגילים היו פילוסופים-של-החברה לומר שהחברה הפור ליטית נוסדה בתוקף „אמנה חברתית“ („Social Contract“ או „Social Compact“) הסטורית-עובדתית או דמיונית. שקבי עה את יסודותיה וכלליה של התאגדות חברתית-מדינית זו. כיום מעטים מאוד הם הפילוסופים הרציניים של החברה המוסופים להחזיק ברעיון „האמנה החברתית“ — אם כי רבים מוצאים ברעיון זה גרעין חשוב של אמת. גרעין זה הוא כי מוכרחה להיות מונחת ביסודה של כל חברה פוליטית יציבה מערכת שלמה של עקרונות, השקפות, שאיפות, אמר

... וחדנת החיים של האפנדי

ס-עולם" כזו — שלא כמו „האמנה החברתית“ — אינה נחשבת בעיני חוקרי החברה כמשהו שנוסה, הוגדר ותקבל, בכללו ולפרטיו, על-ידי היחידים החוגגים המהווים את החברה. היא נר-אית בעיניהם כמשהו אורגני, הצומח אט-אט מתוך ההסטוריה והמסיבות החומריות של החברה. בחברות הנתונות בתנאי חיים יציבים ופרימיטיביים, אין תהליך צמיחתה של „תפיסת-עולם“ שונה כמעט מתהליך היוצרותה והתפתחותה של שפה. בחברות מפותחות-יותר ניתנים חלקים של תפיסת-העולם לניסוח הכרחי וגיבוש בצורות שונות, המקיפות את כל אמר-צעה-ביטוי ושטח-החיים השונים — החל מחוקה ותחיקה וכלה באמנות למיניה. יש לתפיסת-עולמה הכוללת של חברה מסוימת גותנים גם הגדרה וניסוח מושלמים — ואלו הן בדרך-כלל פעולות המבוצעות על-ידי חוקריה של חברה זו; אבל אין ההגדרה והניסוח של תפיסת-עולם כזו הכרחיים כשלעצמם לקיומה הסדיר והיציב של אותה חברה — כפי שהנו הכרחי עצם קיומה של תפיסת-עולם משותפת.

היות ותפיסת-העולם קשורה, כאמור, להסטוריה ולמסיבות החומריות של החברה, אין היא יכולה להיות קבועה אחת ולתמיד — כי אם משתנה עם שינוי המסיבות; והשינויים החלים בה חייבים להתקבל, ביסודם, על-ידי כלל-החברה. אם תפיסת-עולם מסוימת מתאבנת, לנוכח שינויים מהירים בתנאי החיים — או אם השינוי ביסודותיה נתגשם רק לגבי חלק בלבד של החברה — מזדעזע עצם קיומה של החברה כחברה. ריבויים של עקרונות, השקפות, שאיפות, אמונות וערכים שור-נים; המנוגדים זה לזה, בתוך חברה אחת עלול להוליד מבוכה ומתיחות בתוכה, ריב ומדנים בין פלגי החברה השונים. פלגים אלו יאשימו אחד את השני באחריות למצב-דברים זה; והי-חברה בכללותה תידרדר במהירות לקראת התמוטטות ואנר-כיה. במצב כזה, רק הכוח — העמדת רעיון אחד או שניים,

הפלאח ונגעיו...

נות וערכים משותפים (להלן נקרא לזה בקצרה „תפיסת עולם“), המנחים ומתאמים את היחסים בין חוגי החברה ויחיי-דיה לבין עצמם, ובינם לבין מוסדות החברה המשותפים. „תפי-

באופן מלאכותי פחות או יותר, מעל לכל הישועים, אחרים — עשויים למנוע לזמן-מה התמוטטות כללית של החברה. אלא שהמצוקה הכללית נעוצה ביסודה דוקא בחוסר יכולתה של אותה הברה להגיע לידי תפיסת-עולם חיובית משותפת, המוסי' כמת על-ידי הכלל, ועל-כן ישאו מטבעם רעיונות מרכזיים אלה, שהומצאו לצורך זה, אופי שלילי (כגון — איבה כללית לאויב, ממשי או מדומה); ותציין אותם תכונת-מיתוס, תכונה אגדית-למחצה וחורגת אל-מעבר להנאי-מציאות — המבטיחה, כביכול, לפתור את כל בעיותיה של החברה בתנאי פה כמעט-פלאית אחת.

ובדת-היסוד החשובה ביותר לגבי מצרים החדשה היא זו, שהחברה המצרית נתונה מזה כמה דורות בלבטיו של משר בר מהסוג הזה. המשבר החל כאשר מומד-עלי, ויורשיו שינו באורח מהפכני, במהלכה של המאה התשע-עשרה, את יסודותיה הבסיסיים של החברה המצרית — וזיעזעו על-ידי שינויים אלה את תפיסת-העולם שהיתה מונחת ביסודה של חברה זו. תפיסה, אשר היא-עצמה היתה מושתתת על האיס' לאם — שכבר אז נתון היה במצב-התאבנות מזה כמה מאות שנים. לא כאן המקום להיכנס לפרטי ההסטוריה המצרית מאז הגיע משבר זה לעיצומו; אולם ראוי לציין כאן לפחות שלר- שה ציוני-דרך בולטים בהתפתחותו של המשבר. הציון הראשון היה המרד של שנות 1881—1882, הכרוך בשמו של עוראבי פחה, מרד זה היה סימפטומטי בכך שהוא חשף את תוצאות ההתנגשות בין המציאות החדשה לבין תפיסת-העולם המוס' למית שנתקבלה בירושה. המרד, אשר התחיל בהתמרדות מוגבלת של מספר קציני-צבא מצריים נגד הפליתם לרעה לעומת עמיתיהם הצ'רקסים והתורכיים, התפשט במהירות מסחררת והקיף שכבות רחבות מכל מעמדות העם, שנחספו להתקוממות על רקע של מניעים שונים זה מזה, ואף מנוגדים זה לזה. הקפו של המרד התפשט עד כדי כך שעדים נאמנים של המאורעות תיארו אותם כהתמוטטות כללית של החברה המצרית.

הציון השני היה המרד של שנת 1919, שפרץ באופן ספונטאני ברחבי מצרים למחרת מעצם והגליתם של סעד-זג'ול וח' בריו בשל פעולתם למען התנועה הלאומית המצרית. שלא כמרד מימי עוראבי, הצליח המרד של שנת 1919 במידה מרובה, הוא סימן התחלה של נסיון עז לכוונן-מחדש את החברה הפוליטית המצרית על יסוד רעיונות הלאומנות הלי- ברלית והשאיפות והערכים של ההומאניטריות המערבית וה' דמוקראטיה החוקתית. נסיון זה עורר תקוות מרובות; ביחד, משום שנשען לא-מעט על עקרונות תנועת-התיקונים האיס' לאמית, שפותחו על-ידי השייך מוחמד עבדו במשך השנים שבין הכיבוש הבריטי (1882) למותו-הוא (1905).

הציון השלישי היתה השריפה הגדולה של קהיר ב-שבת היר קד" שביאנאר 1952, כשמאות בתי-עסקים, מקומות-שעשועים ומלונות הועלו באופן שיטתי באש, תוך השתוללות המונים שנמשכה רובה של יממה. התפרצות זו באה עקב ההרג שנע' שה בקרב אנשי משטרת-העזר המצרית באיסמעיליה, אשר נצטוו — מעשה-דון-קישוט — ע"י שר-הפנים שבקהיר, לע- מוד עד הסוף" כנגד הסתערות כוחות בריטיים חזקים. מאו-

רעות יממה זו סימנו, למעשה, את כשלוננו המוחלט של הנסיון לכוון בשנית את החברה המצרית, ולהשתיתה על תפיסת-עולם חדשה — כשלון שכבר החל בולט לעין מאז סוף מל- המת-העולם השניה. כן הבלטו מאורעות אלו את התוצאה הבלתי-נמנעת של כשלון זה ברגע שנחלשת שליטתו של הכוח — שהוא, כאמור, הגורם היחיד העשוי למנוע, במצ' בים כאלו, התמוטטות כללית.

למול משבר עמוק זה של החברה המצרית לא היה בידי שלי- טיה הנוכחיים של מצרים, בהגיעם לפני תשע שנים לשלטון, שום אמצעי לשמירה על חברה זו מפני התפוררות ואנאר- כיה — פרט, כאמור, לכוח, מזה, ומתקוות בלתי-מוגדרות מצד העם לשינוי לטובה, מזה. האיבה הכללית, למשטר הי' שן" — ובעית השלמת פינוים של הכוחות הבריטיים ממצ' רים — שימשו לזמן-מה כגורמים מאחדים, שעזרו הרבה למשטר החדש בתקופת המעבר. אולם לאחר זמן קצר, משה' חלו האנשים לשכוח את המשטר הישן — ומשהושג סוף-סוף הסכם עם בריטניה על פינוי מצרים ועל-אופן קביעת עתידה של סודאן — חשו השליטים החדשים, בדהיפות גוברת והור' לכת, את הצורך ברעיונות ושאיפות מאחדים יציבים-יותר. הם נקטו בשורת צעדים בכיוון זה, שנראו להם כעשויים למלא במשך הזמן את החלל, אך עם זה החלו לטפח, לצריר- כה מידית", שני רעיונות הקרובים זה לזה: של פאן- ערביות — ושל השאיפה למעמד-של-עצמה. לרעיונות אלו היה מספר יתרונות, אשר שיוו להם כוח-משיכה רחב בקרב שכבות העם. הכמיהה למעמד-של-עצמה נעוצה עמוק בתפיר- סת-עולמם של המצרים, כמוסלמים בכלל, כפי שהיתה מוש' רשת בפסיכולוגיה שלהם מאז הבטיח אללה בקוראן כי למא' מינים העצמה — ומיד קיים, בהנחילו לנשקם נצחונות מוד' הירים בראשית ימי האיסלאם, אשר לפאן-ערביות, הרי זו נראתה כאמצעי ההגיוני להחזרת עטרת העצמה ליושנה. השאיפה להשגת העצמה דרך הפאן-ערביות — היה לה יתרון נוסף. שכן נתנה היא הן פורקן מתחושת העלבון, אשר ניקרה בקרב עמי ערב והאיסלאם נוכח נחיתותם מול המערב הגאה והתקיף, והן ביטוי לאיבה נגד מערב זה, על עשקו והשפילו עמים אלה. מנקודת-ראותם של השליטים היה לשני רעיונות אלה היתרון שעם היותם בעלי כוח-משיכה גדול — לא ניתנה למדידה מדויקת, ולקביעה סופית — בכל רגע נתון — מידת הצ' לחתם או כשלונם. כל עוד אפשר להצביע על הצלחות חלקיות — בין ממשיות ובין מדומות — אפשר להסדיהם לקוות שרעיו' נות אלו יוסיפו להוות (על אף היעדרם של יסודות משותפים ומאחדים אחרים), את הציווי-העליון, המשמש גורם-מלכד לחברה-הנתונה-במשבר.

בגלל תפקיד זה של הפאן-ערביות, של השאיפה לעצמה — במסגרת משברה העמוק של החברה המצרית ועל רקע היעדר תפיסת-עולם משותפת בקרבה, (כחוצאה מהתנגשות תפיסת- העולם האיסלאמית עם תנאי-הקיום הנוכחיים של אותה, חב' רה) — נראה יסוד להאמין להבטחתו של עבד-אנ-נאצר בנאום ה"פוסט מורטם" ("ניתוח הגופה") הידוע שלו לאחר התפר- קותה-למעשה של קט"מ: שהמאבק למען אחדות ערבית ימשך ביתר שאת, אך באמצעים אחרים.

התיזה השניה של החתום-מטה היא שהמפנה אל מהפכנות

ע

המצרים. במלים מפורשות הצביעו עליו סופרים (לרבות תופיק אל-חכים* אליו הביע עבד-אנ-נאצר הערצה רבה) וכן מדינאים.

ממשלה אחר ממשלה, במשך כל שנות השלושים, הפסיקה זמנית את תוקף החוקה, שינתה או ביטלה אותה, ושלטה שלטון מוחלט בהצדיקה את המעשה בכך שהזמנים מצריכים רפורמה כלכלית וחברתית נמרצת ביותר, וכי שלטון-מוחלט הוא הדרך היחידה להגשמתה. במשך הזמן, משגברו תלאותיה של מצרים, החדירו במליוני מצרים תנועות מסוגם של „האחים המוסלמים“ את ההכרה כי רק מהפכה דתית וחברתית מקפת ומרחיקת-לכת ביותר — יש בכוחה להושיע את מצרים.

ולבסוף, השורש השלישי — מצוי בספרו הקטן של עבד-אנ-נאצר עצמו, „הפילוסופיה של המהפכה“, שיצא לאור לפני יותר משש שנים. שם משתקפות בבהירות בעבד-אנ-נאצר שתי ההשפעות הקודמות שהזכרנו; והוא מתגלה בכיורו כמאמין במהפכה חברתית מרחיקת-לכת, ובאפשרות הגשמתה תוך זמן קצר. הוא אף נוגע במפורש בנקודה המבהירה מדוע הוא, ושותפיו-לשלטון, עצרו בעד קצב המהפכה החברתית שלהם, עד התפרקות קצ"מ. ואגב, זה מביאני אל התייחוש השלישית שלי. בספרו אומר עבד-אנ-נאצר, כי מצרים ניצבה בפני בעיה יחידה-במינה — הצורך ליטול על עצמה בעת ובעונה-אחת שתי מהפכות, שעדיין אי-אפשר הן להיות שרריות בכפיפה אחת. היה עליה לחולל מהפכה לאומנית — דבר המצריך אחדותם של כל החוגים באומה; והיה עליה לבצע

חברתית אינו אלתור גרידא, אלא מושרש הוא עמוק במבנה נפשם של שליטי מצרים הנוכחיים. אפשר להבחין בשלושה שורשים, לפחות, ליחס נפשי זה. ראשית, זה מכבר מצויה בבני-מצרים, ובכלל בערבים ובמוסלמים בעלי השכלת-מה, אשר החלו להכיר בנחשלותה של חברתם, נטיה חזקה לגיישה שנתן לכנותה „השקפה תהפוכתית“ על ההסטוריה: לאמור, נוטים הם לראות, במאורעות-רבתי בהסטוריה לא תוצרים של תהליך-התפתחות אורגני אטי, אלא תוצאות של התפרצויות-אנרגיה פתאומיות. שרטי הנטייה הזאת נעוצים הן בהשקפה המוסלמית, לפיה מתנהל העולם על-פי רצונו הבלתי-מושג של אללה... והן בגלגולה של גישה זו, כפי שנשתנתה בכובדן של השפעות חילוניות חדישות. על כל פנים, נטייה זאת מספקת צורך פסיכולוגי חשוב מאוד של ער-

יצוין: בנאום שנשא במועצת האומה ב-25 בנובמבר — דהיינו, אחרי שנכתב מאמר זה — חזר עבד-אנ-נאצר פעמים מספר לתקופת שנות-השלושים בנסותו להסביר למאזיניו את הפניה אל „סוציאליזם“. בין היתר אמר: „מאז נולדתי במדינה זו, וכשהייתי סטודנט ובצבא, הרגשתי שישנו מאבק בין-מעמדי... אחד המניעים שהמריצו אותנו לפעול למען חוק הרפורמה האגרארית זוהי העובדה שמיעוט לוקח כל דבר ואילו הרוב משולל-הכל... ניסוח, המזכיר את ניסוחי תופיק-אל-חכים משנות-השלושים.

בים אלה — הנמנים על רובד זה — דבר שיש בו ערובה מספקת לקיומה. היא משמשת להם גאולה משקיעה בתהום היאוש, בהעלותה תקוה — ותהא רחוקה כאשר תהא — שאם גם מפגרות מאוד מערכות החברה שלהם, יכול יוכלו ביום מן הימים להתגבר על הפיגור, על-ידי תנופת-משוט מהירות אחדות. הם מזינים תקוה זו על-ידי הרחבת הדיבור על אותם האירועים בתולדותיהם העשויים לתמוך בה. כך, למי של אוהבים ערבים להזכיר את התפשטות-הבזק של החליפות הערבית אחרי מות מוחמד, כעדות לכך שההסטוריה עשויה להשתנות במהירות. מצרים מוסיפים לזאת דוגמה מאוחרת יותר — הצלחתו של מוחמד-עלי בהפיכת מצרים, תוך עשרים או שלושים שנה, מפרובינציה נידחת של הקיסרות העות'מנית למעצמה שהיה בכוחה לזעזע את אשיותיה של קיסרות זו.

השורש השני ליחסם החיובי של שליטי מצרים הנוכחיים אל המהפכות חברתית — תחילתו בשנות השלושים והארבעים של מאה זו, כאשר היו שליטים אלה צעירים, בגיל בו נוח אדם להתרשמות. בשנים ההן היתה מצרים, כארצות רבות אחרות, אחוזה חבלי שפל ומשבר עמוקים. דומה היה כי המדינות הדמוקרטיות באירופה, ובאמריקה — ששימשו דוגמה למצרים החדישה — חסרות-ישע הן בפני בעיות-הפנים הכלכליות והחברתיות שלהן ובפני האתגר מן החוץ. אותו זמן עצמו, דומה היה שמדינות-הרודנות המהפכניות של תנר עות הימין והשמאל התגברו על בעיותיהן הפנימיות בזמן קצר, והולכות מנצחות אחד אל משנהו. הלקח לא נעלם מעיני

שוב: נחזור לנאומי ב-25 בנובמבר (כלומר, לאחר שהוכן מאמר זה) בו אמר עבד-אנ-נאצר בין היתר בהקשר לנקודה הנידונה כאן: „... הצטרפנו לאיחוד עם סוריה — ואז עמדנו בפני מצב שלא היה דומה... הארץ לא היתה בידי בניה; בארץ שלטה קבוצת אנשים שאינם מיצגים אלא 5% מבני העם ואילו יתרת בני העם עובדים כדי להגשים רוחים לקבוצה זו...“

ב-1960 היה ברור כי מהפכת 1952, שנועדה להיות מדינית וחברתית, סיימה את תפקידה בטח המדיני — ולא יכלה לפרוץ דרכה אל המהפכה החברתית... חשבנו כיצד לפעול, והמסיבות כאן במצרים היו שונות מאלה שבסוריה. כאן יכולנו לפעול — אבל חשבנו כיצד ישפיע הדבר על סוריה; ולכן עיכבנו ביצוע דברים רבים — ומצאנו כי הריאקציה הסתננה באותה-עת, והחלה לתפוס עמדות שיש בהן משום סכנה רבה. באחד הימים אמרתי לעצמי כי... לא יתכן להמשיך כך.

המהפכה חברתית — שכרוכים בה מאבק מעמדות ופירוד העם. אין עבד-אנ-נאצר מגלה לנו בספרו זה את הרהורי על המוצא מתוך ברירה קשה זו. אולם מפעולותיו, מאז רשם הערות אלה, ברור כמדומה שבתר לדחוק לפי שעה את

* תופיק אל-חכים (נולד ב-1899) שנתחנך במצרים ובצרפת, היה הסופר הראשון ששיקע עצמו בשאלה החברתית במצרים. במאמרו בשנות השלושים הוקיע את הדמוקרטיה במצרים, כשיטה הנוטלת מהרעבים והיחפים כדי להעניק לעשירים, ותקף את השיטה הפרד-למנטרית כמהתלה מרה. ואת המעמד השליט כקבוצה בת מאות ספורות, שנטלה מנופולין על מנעמי העולם.

המהפכה החברתית לקרן-זווית ולרכו את עיקר מאמציו בהגשמת המהפכה הלאומית — שמיד לאחר מכן החל מיחס לה משמעות פאן-ערבית מקפת. כנראה, סבר כי יש מידת תקווה של-ממש לקרב זר-אל-זו את הקבוצות-השולטות (אם גם לא תמיד את השליטים-בפועל) במדינות ערב, על יסוד כוח-המשיכה של האומנות הערבית כשלעצמה; סיכוי זה עלול הוא להחמיץ, אם יסבך את הדברים על-ידי כך שיפתח באותה עת במהפכה חברתית, שמובטח כי תרחיק מעליו את הקבוצות השליטות, עליהן הסתמך בחישוביו. היזמה שיצאה מסוריה להתאחדות עם מצרים, דומה היה שמאמתת היא את תקותו — כשם שפרישתה, משניסה להנהיג בה אותם אמצעים של מהפכה חברתית בהם נקט במצרים, הוכיחה כי חששותיו מוצדקים היו.

● המפנה אל מהפכה חברתית במצרים, מן-ההכרח שיכביד מאוד על ליכודה ואחידותה של הקבוצה השלטת. נכון, אמנם, שחברי קבוצה זו — משותפים להם פחות-א-יותר אותם מאויים חברתיים, מוצא וסביבה חברתיים, הם התנסו לרוב באותם הנסיונות עצמם. אך מכיון שלא היו להם אידיאולוגיה משותפת ותכנית-פעולה מפורשת בטרם עלו לשלטון, עליהם להסכים ביניהם תחילה על הדרך בה יתורגמו המאויים הכלליים שלהם ללשון פעולה. דבר זה עלול למדי לעורר חיכוכים — העשויים להסתבך על-ידי התמרון כרגיל, להשגת עצמה ומעמד אישיים; כשם שעלו בשעתם חיכוכים וחיילוקי דיעות, עקב הנסיון לקבוע תכנית-פעולה מוסכמת, בכל אחד

רגע, משאבדה לו סוריה, אין לעבד-אנ-נאצר עוד כל סיבה להוסיף לבלום את קצב המהפכה החברתית אליה שאפו הוא ובני מעמדו דורו. עתה פסה התקווה של אפשרות איחוד-מרצון של מדינה כלשהי עם מצרים. ואפילו לא היה זה כך, הוכיחה פרשת סוריה כי איחוד המותיר לבני „המעמדות המועדפים“ כוח משלהם אינו בריקימא.

כל זאת אינו אומר כמובן, דבר, לא על נכונות ההערכה של עבד-אנ-נאצר לגבי כשלוננו בסוריה, ולא על סיכויי-ההצלחה של מדיניותו. זהו נושא הראוי למחקר מפורט בפני-עצמו וכרוכים בו גורמים רבים, נוסף לאלה שנוכרו במאמר זה. די להכיר בקצרה בהקשר זה, כחומר למחשבה, ארבעה גורמים הנוגעים נגיעה-קרובה לשאלה זו.

● המפנה של עבד-אנ-נאצר אל מהפכה שהיא חברתית ופאן-ערבית-לאומית גם יחד עלול ביותר לקבץ נגדו, לתזית מאוחדת, את „קבוצות המעמד העליון“ בכל אחת מארצות-ערב ואת ממשלות מדינות-ערב השונות. הגשמתו של איחוד ערבי נעשית עתה בשל-כך למשימה קשה הרבה יותר משהיתה אי-פעם.

● הפאן-ערביות כשאיפה לאחדות ערבית שלמה — אם כי יש לה, כפי שצינו, שרשים דתיים והסטוריים, הרי שאבה הרבה מכוחה מן ההרגשה שמשלה-בכפה בקרב המוני הנש-לטים במדינות ערב: שאין להם דבר לאבד פרט לתוסר-האונים שלהם; וכי עשויים הם לזכות על-ידי אחדות ערבית, בתחושה רבה של גאווה ועצמה. ברם, כשש או שבע השנים מאז החליטה מצרים לאמץ לה כמדיניות-ראשית את הפאן-ערביות, נפתחו אפשרויות חדשות בפני כמה ממדינות-המפתח הערביות ועקב-כך נוכחו כי עשויות הן לאבד משהו — דבר-מה של-ממש — ולא רק את איך-האונים שלהן. הכנסות הנפט, שהוגדלו במידה אגדית, וסעד בינלאומי רב, טיפחו בקרב חלקים מן המעמדות הבינוניים והעמלים במספר ארצות ערביות — לרבות מצרים — הרגשה שיתכן כי עשויים הם למצוא בסופר-שלי-דבר תקומה לעצמם ולחברתם כמות שהיא. לאנשים אלה התלה הפאן-ערביות הקיצונית נראית בתור בזבוז אנרגיה ומשאבים, שניתן להשתמש בהם שימוש פורה למטרות פנים.

הדוגמה לשיא נטיה זו היתה, כמובן, גישתו של קאסם — משחש עצמו יושב-בטח באוכף השלטון.

תחושת עבד-אנ-נאצר כי עקב כשלון הפאן-ערביות עם פרישת סוריה גבר יותר מאשר בזמן-מן-הזמנים הצורך, בהפיסת-עולם — או ברעיונות-מלכדים אלטרנטיביים — משתקפת בנאומו ב„מועצת-האומה“. אף כי הוא מוכיח את הצועקים „הבו לנו תיאוריה!“ — אין הוא חולק על עצם הצורך, כי אם על כך שהם מצפים שתינתן להם „תיאוריה“ מן-המוכן, ובקלות: — „רבים אומרים שאין לנו תיאוריה — תן לנו תיאוריה! היכן היא התיאוריה שאנו נוהגים לפיה? — אתה אומר סוציאליזם דמוקראטי שיתופי, מה היא התיאוריה? מה גבולותיה?

...הרי לא יכלתי להופיע ב-23 ביולי (1952, יום ההפיכה) עם ספר-התיאוריה — וגם ליצור את יום ה-23 ביולי, בעת-יובעונה-אחת... השואלים, היכן התיאוריה — מסבכים אותה הרבה-הרי אין זו פעולת-הוראה... אלהים יכול היה לשלוח עם גבריאל ספר מודפס ומוכן, ולאמר לו: „הנה התיאוריה, הנה הקוראן, הנה התורה“ הוא לא עשה כך... כדי לתת לנו אפשרות להפיק לקח בחיננו, שננהג לפיו... על-ידי כך הראה לנו אלהים דרך פעולה ושיטת מחשבה של צעדים הנעשים בזה-אחרי-זה ובשלב-אחר-שלב...

...יש האומרים: „ובכן, היכן היא התיאוריה עד כה? הגדר לנו אותה!“

אני — איני מסוגל להגדירה. העם הוא שיגדירה — לבני ידי צריך להפסיק ניצול האדם על ידי זולתו!“

מהשלבים הקודמים, מאז יולי 1952, יתכן עד-מאוד כי חיכוכים אלה יחוסלו לרוב בדרכי-שלום, כפי שהיה בעבר. אולם אין להוציא מכלל אפשרות כי יוליכו להתהוות קרעים העשויים למוטט את המשטר — ביחוד מכיון שהכשלון בסוריה ודאי הנחית מהלומה לדמותו של עבד-אנ-נאצר כאיש שניחן בחוש עילאי לחדירה למהותם של מצבים.

● לבסוף, הבה נחזור אל עובדת-היסוד — השבירות הטבועה במבנה החברתי-המדיני של מצרים, אם לא יוכל עבד-אנ-נאצר לשכנע את עמו כי נוחל הוא הצלחות בנתיב הפאן-ערביות — יכזיב אחד הגורמים-המאחדים הראשיים בחברה המצרית; ואזי קרוב-לדאי כי לא יינתר אלא הכוח בלבד בתור גורם העשוי למנוע את התפרקות החברה המצרית לכל רוח. וכוח בלבד לא לזמן רב יצלה.